

Nikos Kazantzakis (1883-1957)

Caucas

Traducció: Pau Sabaté

Encara em trobava a Itàlia quan em va arribar d'Atenes, del ministre d'Afers Socials, un telegrama que em demanava si acceptaria fer-me càrrec de la Direcció General del ministeri amb l'ordre específica d'anar al Caucas, on més de cent mil grecs estaven en perill, i de mirar de trobar la manera de traslladar-los a Grècia perquè se salvessin.

Per primera vegada a la vida se'm presentava l'oportunitat d'entrar en acció i de no haver de combatre més amb teories i idees i Cristos i Budes, sinó amb gent viva, de carn i ossos. Me'n vaig alegrar. Estava avorrit de lluitar amb ombres i de voltar d'un lloc a l'altre traginant preguntes i cercant-hi resposta. Sense parar, les preguntes es renovaven i, sense parar, la resposta canviava de lloc; una pregunta s'amuntegava damunt de l'altra, serp damunt de serp, i m'ofegava. Era un bon moment per provar si l'acció és l'única que hi pot respondre, tallant amb l'espasa els nusos inextricables de la teoria.

Vaig acceptar-ho per un altre motiu: em va fer llàstima la meva raça, crucificada eternament, que tornava a estar en perill a la muntanya prometeica del Caucas. No era Prometeu, era Grècia que la tornaven a clavar el Poder i la Força al Caucas —aquesta és la seva creu— i cridava. Cridava, no pas els déus, sinó els homes, els seus fills, perquè la salvessin. Així, identificant els sofriments actuals amb el patiment etern de Grècia, elevat la peripècia tràgica d'avui a símbol, vaig acceptar.

Me'n vaig anar d'Itàlia, vaig passar per Atenes, em vaig emportar una desena de col·laboradors escollits, la majoria cretencs, i vaig partir cap al Caucas, per veure de prop com es podien salvar aquells milers d'ànimes. Pel sud, els kurds ferraven tots els grecs que agafaven i pel nord els bolxevics baixaven a sang i foc. I al mig, els grecs de Batum, de Sokhum, de Tiflis, de Kars, que cada cop se'ls estrenyia més la soga al coll i esperaven, despulats, afamats, malalts, la mort. El Poder per una banda, un cop més, i la Força per l'altra: els eterns aliats.

És una gran alegria partir cap a un objectiu difícil i tenir al teu voltant col·laboradors fogosos i honrats. Vam deixar enrere la costa grega i un matí, enmig de la barreja tèrbola de mar i cel, va aparèixer, esblaimada, la Ciutat.

Queia una pluja suau, els minarets blanquíssims i els xiprers negrosos foradaven la boira, com els pals majors d'una ciutat enfonsada. Santa Sofia, els Palaus, els murs imperials, mig esfondrats, es perdien en la pluja lleu, desesperada. Ens havíem atapeït tots a la proa del vapor i ens desficiàvem per fer que la mirada travessés aquella calitja espessa i ens hi veiéssim. Un dels meus companys va renegar:

—Així rebenti, la puta, que dorm amb el turc! —va dir, i li van venir llàgrimes als ulls.

—*Un altre cop, amb el temps, un altre cop serà nostra...* —murmurava un altre.

Jo, però, em sentia el cor immòbil. Si hagués solcat un altre moment aquelles aigües llegendàries, el magí se m'hauria omplert a vessar de rondalles i cançons populars, de desitjos vehements, i m'hauria sentit damunt de les mans, grosses i calentes, les llàgrimes de la icona de la Marededéu. Avui em semblava un miratge del desig, molt llunyà, molt improbable, tota aquesta ciutat llegendària, com una criatura feta de boira i fantasia.

Dos dies miràvem de lluny la Ciutat i esperàvem que la mar s'encalmés per anar-nos-en. M'alegrava que ploqués i no la veiés, m'alegrava que els guardes que havien pujat al vapor no ens deixessin sortir a trepitjar aquella terra santa que s'havia tornat turca. Tot això lligava molt bé amb la disposició amarga, entossudida de la meva ànima; amb el meu cor, desassenyadament orgullós, que no volia revelar el seu dolor.

Plovia; la Ciutat no feia més que enfonsar-se; la mar s'havia tornat verdíssima i a poc a poc les onades es feien més baixes: el tercer dia, al dematí, vam marxar. Vam passar el Bòsfor, els horts espessos s'anaven fent més rars, les cases més escasses, s'ensalvatgien, a dreta i esquerra, les ribes d'Europa i de l'Àsia, vam entrar al terrible Mar Negre. Un altra vegada vent fort, olor salobre de mar, les onades s'abraonaven i es recorbaven escumejant, i renillaven com els cavalls blancs d'Homer. Aplegats al meu camarot, parlem de la turmentada Grècia, ferida mil vegades, immortal, i de la nostra responsabilitat, allà on anem, de no ser-ne indignes.

No explicaré aquí les aventures de la missió: durant un mes, amb els companys, vam voltar les ciutats i pobles per on havia escampades ànimes gregues, vam passar Geòrgia, vam entrar a Armènia. Al defora de Kars, aquells dies, els kurds havien tornat a agafar tres grecs i els havien ferrat com a mules. Havien arribat a prop de Kars i en sentíem els canons dia i nit.

—Un de nosaltres s'ha de quedar a Kars —vaig dir— a aplegar tots els grecs, homes, dones i criatures, amb els animals i les eines, i posar-se'ls al capdavant per dur-los al port de Batum. Ja he fet el meu informe i demano que vinguin vapors carregats d'aliments, roba i medecines, i que en tornar s'emportin la gentada. Qui es vol quedar a Kars? La missió és perillosa, que ho sàpiga!

Al voltant nostre, s'havien aplegat els prohoms grecs de Kars i escoltaven, pendants del que diríem.

Tots deu companys van saltar, tots volien quedar-se. Vaig triar el més cepat, ferit en guerres passades, un antic company meu d'escola que m'estimava molt. Era un valent, despreocupat i xiroi, i li agradava fer broma amb el perill.

—Queda't tu, Iraklís —vaig dir—, i que el Déu de Grècia et guardi!

—Si la dinyo —va respondre ell rient—, perdoneu-me, i que Déu us perdoni.

Li vam estrènyer la mà i el vam deixar. Al cap de poques setmanes, va aparèixer a Batum cobert de pols, esparracat i negre com l'estalzí, anava ell davant i al darrere, una gernació, els grecs de Kars, amb els bous, els cavalls, les eines i, al mig, el popa amb l'Evangelí argentat de l'església i els vells amb les santes icones als braços. Havien quedat desarrelats i se n'anaven a la Grècia lliure a fer-hi noves arrels.

Mentrestant, nosaltres també havíem aplegat tots els grecs de Geòrgia i un matí vaig sentir veus, crits d'alegria, escopetades, vaig córrer al port: els primers vapors grecs havien arribat per endur-se'ls.

Era una lluita difícil, ens havia trinxat el cansament, les vetlles, els neguits. De tant en tant llançava d'amagat una mirada a les muntanyes llegendàries i feréstegues, a les planes manses, al llinatge dels homes, que aquí és bellíssim, amb els grans ulls orientals, amb la tendresa irresistible, amb l'ànima riallera i despreocupada. Bevien, ballaven, es besaven i es mataven amb una gràcia gentilíssima, com insectes de colors.

No tenia temps, però tampoc no volia que la ment se m'extraviés del deure feixuc que m'havia dut aquí. Veia al meu voltant homes i dones i criatures petites que s'amuntegaven, afamats, desesperats, que em miraven als ulls i esperaven de mi la salvació. Com podia traïr-los? «Em salvaré o em perdré amb vosaltres» els deia, «no tingueu por, germans, tots junts!» I de tant en tant els tornava a parlar de la nostra raça turmentada, que fa segles que la combaten i la volen destruir els bàrbars, la gana, la pobresa, els terratrèmols, la discòrdia, però és immortal i mireu, fa milers d'anys que és viva i ben viva! I així, tenint Grècia al pensament, aquells pobres desgraciats van poder aguantar.

Només un vespre, me'n recordo i me'n dono vergonya, va anar d'un pèl que no traís. Un vespre, en un jardí tancat de Batum, al costat del mar, amb el terra cobert de còdols grossos i blancs i, al voltant, unes canyes que havien tret unes flors cargolades de color de grana. Aquells dies em torturava una inquietud insuportable: no havien aparegut més vapors, de moment —vindran, no vindran, se salvaran totes aquestes ànimes que m'he carregat a l'esquena? Pocs dies abans havia conegut una georgiana, la Varvara Nikolàievna, i aquella vesprada m'havia convidat en aquell jardí tancat perquè m'havia vist molt trist i li havia fet llàstima. No he trobat mai cap dona més bella; bella no, una altra cosa que no cap en paraules —ulls verds encisadors i perillosos com els d'una serp, veu lleugerament rogallosa, tot promesa, rebuig i dolçor. La mirava i el cervell se m'enterbolia, bramuls prehumans em pujaven del ventre, se m'obrien a dins unes coves pregones i negres i en sortien avantpassats antiquíssims, peluts, i bramaven mentre es miraven la Varvara Nikolàievna.

Jo també me la mirava i pensava: aquest moment no tornarà mai més. Aquesta dona no la tornaré a trobar mai més. Durant milions d'anys han treballat peripècies innumbrables, coincidències, atzars, fatalitats, perquè nasquessin aquesta dona i aquest home i es

trobessin en una platja del Caucas, dins d'aquest jardí amb les canyes florides. Deixarem que aquest moment diví se'ns escapi?

La dona es va girar, va mig aclucar els ulls.

—Nikolai Mikhàilovitx —em va dir —, fugim?

Em vaig espantar. El que anhelava i no m'atrevia a dir, s'hi havia atrevit la dona.

—Fugim! —vaig dir—. Per anar on?

—Lluny d'aquí. Estic cansada del meu home, aquí m'ofego, aquí em panseixo, em fa pena el meu cos, Nikolai, Mikhàilovitx, em fa pena, vine i fugim.

Em vaig agafar fort a la cadira on seia, em va fer por que no m'aixequés d'un bot i l'agafés per la cintura per pujar al llagut que estava recalat davant nostre i fugir. Vaig maldar per resistir-m'hi.

—I el deure, Varvara Nikolàievna, els milers d'ànimes que esperen la salvació de mi?

La dona, d'una revolada, es va desfer la cinta de seda que duia al cap i els cabells blavosos se li van vessar per l'esquena. Va arrufar els llavis, emmurriada.

—El deure! —va fer amb sarcasme—. És un, escolta el que et diré, és un de sol, el deure: no deixar que la felicitat se t'escapi. Aferrar-la pels cabells. Aferra'm pels cabells, Nikolai Mikhàilovitx, no ens veu ningú.

Jo mirava el mar. Dins meu lluitaven tots els dimonis, cap àngel. Davant meu es dreçava la Fatalitat i esperava. Va passar una estona. I de sobte la dona, tota pàl·lida, es va aixecar d'un bot.

—Ara ja està! —va fer—. No has dit que sí de seguida, no m'has aferrat pels cabells, has sospesat els danys i els beneficis, ara ja està! Fins i tot si ara em dius que sí, jo et diré que no. A la teva salut, Nikolai Mikhàilovitx, bravo, ets una personeta honrada, això que en diuen un pilar de la societat, a la teva salut i bon vent! —va dir, i va buidar el gotet ple de vi aspre armeni.

Després de milers d'anys, a la vellesa desagraïda, tanco els ulls i tornen a brotar aquelles canyes, el Mar Negre em bat les temples, ve la Varvara Nikolàievna i se m'asseu davant, ja no a la cadira, sinó amb les cames doblegades damunt dels còdols blancs. Me la miro, me la miro i penso: vaig fer bé de no aferrar el moment diví pels cabells?

Sospiro i dic: no me'n penedeixo!

Dues setmanes després me n'anava del Caucas. Els últims dies havien estat molt amargs. És veritat que havien començat a partir els vapors carregats de gentada, que veia com la

meva intervenció a l'acció donava fruit, ja veia com aquests escarrassos de grecs arrelaven a Macedònia i a Tràcia i omplien de blat, tabac i greguets aquelles velles terres nostres desolades i petjades pels bàrbars: havia d'estar content. Tanmateix, un cuc amagat treballava i de mica en mica m'anava barrinant el cor, però encara no podia distingir amb claredat la cara de la meva nova inquietud, només en sentia l'amargor.

Al moment mateix que em preparava per pujar al vapor, un vell pòntic se'm va atansar:

—He sentit a dir, mestre, que sabeu de lletra. Una cosa us volia demanar, amb el vostre permís: els lidis que van lluitar a la guerra de Troia eren grecs?

Em vaig quedar parat. No m'havia passat mai pel cap que això també pogués ser un problema i treure la son a algú.

—Grecs? —vaig respondre—. De cap manera. Eren lidis, orientals.

El grec va sacsejar el cap:

—Així doncs tenien raó quan em van dir que havies renegat de la pàtria. Adéu-siau!

Aquesta va ser l'última veu que vaig sentir al Caucas.

Més tard, em vaig tornar a recordar tot sovint d'aquell vell pòntic. I de mica en mica vaig començar a entendre que no té gaire importància quin problema t'angunia, si és gran o petit, sinó que l'únic que té importància és que t'anguniïs, que trobis l'ocasió d'anguniar-te. És a dir, que exercitis la ment, que no t'idiotitzi la certesa, que et trobis al davant una porta tancada i lluitis per obrir-la. «No puc viure sense certesa», diu qui té pressa per acomodar-se, per trobar terra segura on trepitjar, per menjar i no veure darrere el pa que menja boques in comptables que passen gana. «No vull, no puc viure sense incertesa» criden uns altres, no mengen amb la consciència tranquil·la, no dormen sense malsons, no diuen: aquest món no té cap tara, que no canviï pels segles dels segles! Aquests, sort que en tenim, són la sal de Déu i no deixen que l'ànima es podreixi. Vaig riure pels descosits en sentir el vell pòntic i el seu dubte estrofolari. Però ara, si et tornés a veure, correria a abraçar-te, germà i company de proves.

El vapor estava ple d'ànimes desarrelades de la seva terra que jo portava a trasplantar a Grècia. Gent, cavalls, bous, pasteres, bressols, matalassos, santes icones, Evangelis, aixades i pics, s'escapaven de bolxevics i kurds i corrien cap a la Grècia lliure. No és cap vergonya dir que estava profundament emocionat, com si fos un centaure i tota la gentada del vapor fos, del coll en avall, el meu cos.

El Mar Negre onejava lleuger, d'un violeta fosc, i feia olor de síndria. A la nostra esquerra, la costa i les muntanyes del Pont, nostres temps era temps, i a la dreta, resplendent, immens, el mar obert. El Caucas s'havia apagat enmig de la llum però els vells, girats d'esquena, seien a popa i no podien desenganxar la mirada d'aquell mar i aquell cel tan

estimats. El Caucas s'havia perdut de vista, era un fantasma que s'havia esvaït, però s'havia quedat immòbil, sense pondre's, al fons de les ninetes dels seus ulls. És difícil, és molt difícil que l'ànima es desenganxi de la pàtria: muntanyes, mars, gent estimada, una caseta pobra que ens estimem; l'ànima és un pop i tot això en són les potes.

Jo seia a proa, en una rosca de cordes, i al meu voltant es van aplegar dones i homes, uns de Kars, d'altres de Sokhum i d'altres que havien fet fora de Taigan. El seu dolor no s'acabava mai i tothom s'afanyava a dir-lo tot sencer, per desfogar-se. Escoltava i m'enorgullia en secret de la raça dels grecs, perquè tot just quan es lamentaven per la gent que havien perdut i les cases que els havien cremat, i la gana i els horrors que havien passat, de sobte un amollava una broma grollera i tota la desgràcia desapareixia, i els caps tornaven a alçar-se ben drets. Quan una dona jove grassoneta plorava el seu home, que l'havien mort, un homenot, amb uns bigotis negres com la pega que li penjaven, va allargar la manassa i li va tocar l'espatlla:

—No ploris, Marioritsa, dona —li va dir—, que encara que només en quedem dos, al món, tu i jo, per dir alguna cosa, la terra grega es tornarà a omplir de canalla!

Va passejar els ulls al seu voltant.

—Sabeu, germans —va dir—, on es troba l'esperança del món? «Al cap?», direu. No, més avall! «Al cor?», direu. No, no, més avall, home, més avall!

Va llançar una mirada rabent a les dones:

—Sí home, sí, que si no em fes vergonya per les dones, prou que us ensenyaria jo on es troba l'esperança del món! Així que no ploreu!

Les dones es van posar vermelles, els homes van riure.

—Ets el que no hi ha, Thodorís! —van dir—. Sort en tenim, de tu, que ens has fet riure.

Només n'hi havia un que seia a banda, sense dir res. Aquest no reia, no deia el seu mal, semblava que no volgués desfogar-se. Cos agegantat, coll de toro, uns braços llargs que li arribaven fins als genolls, i tenia el pit obert, tot ple de pèl. No he vist mai cap home que s'assemblés més a un ós.

Quan tothom es va escampar i es va estirar al damunt dels parracs per dormir, ell es va quedar amb el coll gruixut tibet, mirant el mar. Me li vaig apropar. Notava una força inquietant que sortia d'aquella massa humana immòbil.

—Tu no has dit res —vaig dir-li per encetar una conversa.

Es va girar, em va mirar, va estirar els braços i els ossos li van cruixir.

—Què vols que et digui? El meu mal, per desfogar-me? No vull desfogar-me.

Va callar. Es va aixecar com si volgués anar-se'n, es va tornar a asseure. Jo notava que lluitava dintre seu, no volia parlar, però el cor li sobreeixia. Després, com que ens havíem quedat sols i havia caigut la nit, es va ablanir una mica.

—Has vist les muntanyes i els boscos del Caucas? Durant molts anys hi vaig voltar tot sol; em deien porc senglar, perquè no em feia amb ningú: no anava ni a la taverna ni a l'església. Voltava, et dic, per muntanyes i boscos, tot sol. De pedra en pedra em vaig menjar la muntanya: picapedrer, llenyataire, carboner. Misèria i companyia, però era jove, tota una fera, i no necessitava ningú. Però un dia que m'enfilava a una muntanya, vaig notar que la meva força m'ofegava. I per no rebentar, em vaig posar a destralejar la muntanya, a talar els pins més grossos i a fer-me una casa al costat d'una font. Me la vaig fer, portes, finestres, llesta. Del poble del costat van venir dones i homes a veure-la, van portar vi i companatge. Però jo m'hi havia assegut al davant, dalt d'una roca, i me la mirava. Va venir una noia, es va asseure al meu costat i també es va posar a mirar-se-la. I mentre ens la miràvem, em va rodar el cap. I al matí em vaig trobar casat.

Va sospirar.

—Em vaig trobar casat. Va passar el rodament de cap, el seny va tornar de dalt de les muntanyes.

—Què menjarem, dona? —que li faig—. A un de sol no el puc péixer, com vols que en peixi dos? I la canalla?

—No t'hi amoïnis —que em fa—, anem a l'església.

—Què hi he de fer, a l'església? No hi aniré.

—Anem, et dic.

Hi vam anar. Ens vam senyar, vam agafar ànims.

—Ara anem a treballar el nostre tros —em diu la dona.

—Quin tros, dona? Si són tot pedres!

—Trencarem les pedres, les capolarem, en farem terra.

Hi vam anar. Vam trencar les pedres, en vam fer terra, vam plantar.

—Ara anem a podar els olivers —em torna a dir la dona.

—Quins olivers, dona? Si són socotes!

—Anem, et dic.

Hi vam anar. Vam podar les socotes. Vam plantar, vam podar, estàvem tips de pa, no ens faltava de res. Que Déu li faci els ossos sants, al meu avi: «no tinguis por», em deia, «no tinguis por de la pobresa i la misèria, n'hi ha prou de tenir una bona dona».

Va tornar a callar. Va garfir una punta de la corda i es va posar a desfer-la amb les ungles, com un gat fer. Dins de la foscor sentia com li cruixien les dents.

—I després? I després? —li vaig preguntar, torbat.

—Prou! Et penses que jo també diré el meu mal?

—I la teva dona?

—Prou, et dic!

Va entaforar el cap entre els genolls i ja no va dir res més.

«Les llàgrimes de la gent poden fer girar tots els molins d'aigua de la terra, però el molí de Déu no el fan girar» em va dir una vegada un macedoni de cent anys que s'havia arraulit al pedrís de la seva caseta, al sol, i s'escalfava. L'amor i la compassió són filles dels homes, no de Déu. Quin dolor més insuportable que carregava, aquell vapor, i el portava a Grècia! Sort en tenim del temps, que li fem llàstima. El temps és una esponja que esborra. I de seguida l'herba nova de la primavera cobrirà les lloses de les tombes, i la vida tornarà a enfilar, esbufegant, la pujada.

El cel s'havia omplert d'estrelles. La meva constel·lació preferida, l'Escorpió, amb la cua cargolada, amb l'ull vermell, va sortir enfurit del mar. Al meu voltant el dolor de l'home i per damunt meu, mut, inhumà, tot amenaça, el cel estelat. Segur que tots aquests signes lluminosos tenen un significat ocult, segur que aquest Argos de mil ulls guarda algun secret terrible, però quin? No ho sé. Només sento això, molt al fons de mi: que aquest secret no té cap correspondència amb el cor de l'home. Com si hi hagués dos regnes separats, al món: el regne de l'home i el regne de Déu.

Amb aquestes converses, amb aquests pensaments, vam passar el Mar Negre i vam tornar a veure de lluny, aquest cop assolellada, plena de jardins, minarets i ruïnes, la Ciutat. Els meus companys de viatge, emocionats, es van senyar i la van adorar. I un es va abocar a la proa: «ànims!» li va cridar, «ànims, mare!». I quan vam albirar la costa grega, el popa de Sokhum, que viatjava amb nosaltres, es va aixecar, es va posar la casulla i va aixecar les mans velles al cel: «Senyor, senyor» va cridar ben fort, perquè Déu el sentís, «salva el teu poble, ajuda'l a arrelar a la terra nova, que de les pedres i la fusta en faci esglésies i escoles i glorifiqui, en la llengua que estimes, el Teu nom!».

Vam passar la costa de Tràcia i Macedònia, vam doblar el cap de la Muntanya Santa, vam entrar al port de Salònica. Va durar onze mesos, el meu servei. No paraven d'arribar del Caucas vapors carregats de gent i animals, entrava sang nova a les venes de Grècia. Jo

voltava per Macedònia i Tràcia, triava els camps i els pobles que havien deixat els turcs, i els nous amos s'hi instal·laven. Van començar a llaurar, a plantar, a construir. Una de les alegries més legítimes de l'home és, em sembla, esforçar-se i veure que el seu esforç dóna fruit. Una vegada un agrònom rus ens va portar, a mi i a l'Istrati, a un desert a prop d'Astrakhan. Va estirar els braços i va abraçar triomfalment l'arenal inacabable: «tinc milers de treballadors» ens va dir «que planten una mena d'herba amb arrels llargues que reté la pluja i la terra. D'aquí a pocs anys, tot aquest desert serà un verger». Li brillaven els ulls: «mireu, veieu, tot al voltant, els pobles, els horts, l'aigua? —On? On? No veiem res!» va exclamar l'Istrati, sorprès. L'agrònom va somriure: «ho veureu d'aquí a pocs anys» va dir, i va clavar el bastó a la sorra, com si fes un jurament.

Ara veig que tenia raó: de la mateixa manera, jo també veig plena de gent, d'hortos i d'aigua la terra erma del voltant meu que es reparteixen els meus companys de viatge. I sento les campanes de les esglésies futures i la canalla, als patis de les escoles, com riuen i juguen. I un ametller florit davant meu, perquè estiri el braç i en talli una branca florida. Perquè creient amb passió en una cosa que encara no existeix, la creem. El que no existeix és el que no hem desitjat prou, el que no hem regat prou amb la nostra sang, perquè poguéssim tenir l'esma de passar d'una gambada el llindar fosc de la inexistència.

Quan es va acabar tot, em vaig notar de sobte el cansament. No m'aguantava dret, no podia menjar, ni dormir, ni llegir, estava esgotat. Fins llavors, mentre durava la gran necessitat, havia mobilitzat totes les meves forces, i l'ànima apuntalava el cos i no el deixava caure, però tan bon punt es va acabar la batalla, dins meu es va dissoldre la mobilització i el cos es va quedar indefens i va caure. Però havia estat a temps de complir l'ordre que m'havien confiat, era lliure i vaig presentar la meva dimissió. I tot seguit vaig girar la cara cap a Creta, per trepitjar la seva terra i tocar les seves muntanyes, per agafar forces.

Nikos Kazantzakis. 1965 [1961]. «KZ'. Καύκασος», *Αναφορά στον Γκρέκο* [«XXVII. Caucas», *Report al Greco*]. Atenes: Εκδόσεις Διόπτρα.